

Beeldenstorm en boetseerkunst: Kune Biezeveld.

[Heleen Zorgdrager, 15 maart 2012, Afscheid PThU Leiden]

In 1996, kort na haar promotie in de Godgeleerdheid, werd Kune Biezeveld benoemd tot universitair docent dogmatiek aan de Kerkelijke Opleiding in Leiden. Zij was de eerste vrouw met een vaste aanstelling aan 'de kerkelijke kant.' In 2001 kwam daar een benoeming als persoonlijk hoogleraar Vrouwenstudies Theologie bij. Beide functies heeft ze met hart en ziel en een geestrijk verstand vervuld tot aan haar overlijden op 7 september 2008.

Wat maakte Kune Biezeveld tot een uitgesproken Leidse theologe, en hoe heeft zij van haar kant haar stempel gedrukt op het profiel van Leidse theologie?

De geschiedenis van vrouwen in de Leidse theologie begon in 1904 toen de eerste theologiestudente zich inschreef.¹ Pas 83 jaar later werd de eerste vrouwelijke docent benoemd aan de staatsfaculteit, Ernestine van der Wall, voor kerk- en dogmengeschiedenis, en 92 jaar later trad Kune Biezeveld aan bij de Kerkelijke Opleiding.²

Ze was geschoold in Leiden. Ze doorliep de staats- en kerkelijke opleiding en was student-assistent bij de hoogleraar kerkgeschiedenis G.H.M. Posthumus Meyjes (die haar ook graag als onderzoekster had willen hebben). Ze werkte mee aan het handboek van A.J.Rasker: *De Nederlandse Hervormde Kerk vanaf 1795* en wordt in het Voorwoord met name genoemd.³

Bijzonder geïnspireerd werd ze door de colleges van H. Berkhof. Zijn scherpe doorvragen, zijn dialogische instelling en zijn aandacht voor ervaringsaspecten van het geloof raakten haar. Ze zou hem altijd eren als haar theologische leermeester.

Na haar studie koos Biezeveld voor het predikantschap, eerst in de gemeente, later in het ziekenhuis. Haar fascinatie voor dogmatiek en haar engagement bij feministische theologie brachten haar terug naar de wetenschap en leidden tot het proefschrift waarop ze in 1996 promoveerde: *Spreken over God als Vader. Hoe kan het anders?*⁴ Promotor was Bram van de Beek.

Haar proefschrift laat de aanpak zien die heel haar theologisch werk zal kenmerken: verbindend, dialogisch, een 'en-en' benadering waarin de verschillende stemmen mogen klinken. Stem en tegenstem, ervaring en traditie, feministische en klassieke theologie, betrokkenheid en academische distantie, het profetische en het pastorale, religiewetenschappen en belijdende dogmatiek - temidden daarvan zoekt Biezeveld met onafhankelijke denkkraft naar een eigen weg.

Haar thema is en zal blijven: het betekenisvol spreken over God in verbinding met de leefwereld van vrouwen. In haar dissertatie hamert ze erop dat feministische kritiek op de taal voor God gehoord en opgenomen moet worden, wil theologie niet een 'anomalie' worden. Haar gesprekspartners zijn F.O. van Gennep met zijn pleidooi voor de terugkeer van de 'verloren Vader' en Mary Daly met haar radicale eliminatie van de Vader-God. Genuanceerd zet Kune een derde weg uit in het spoor van de metaforische benadering van Paul Ricoeur en Sallie McFague, verrijkt met aspecten uit de verbondstheologie van Berkhof. Theologie zal met andere metaforen en modellen moeten komen om het geheim van de bijbelse God opnieuw ter sprake te brengen.

Het is bijzonder om te zien hoe de kwesties uit haar latere werk op de laatste bladzijden van het proefschrift al volop klinken: Laat de Schrift in de godsdienstige beleving van Israël niet meer ruimte voor een verbinding met dagelijks leven, inclusief seksualiteit en het baren en voeden van kinderen, dan de openbaringstheologie wil erkennen? (290) En zeker, er ligt een zegening in de profetische kritiek op de natuur, maar moet daarom alle positieve natuurbeleving tot 'heidendom' worden bestempeld? (241, 289)

Biezeveld kapt een eigen opening door het struikgewas van de traditie en is niet bang om harde vragen te stellen. Maar wel na een zorgvuldig en geduldig gesprek waarin ze de gesprekspartners eerst helemaal laat uitpraten. Pas daarna komt het 'ja maar', 'en toch' en de krachtige eis dat er ruimte moet zijn voor een andere verbeelding van God. Dan ook geen water meer bij de wijn. Het was die heerlijke mengeling van een bescheiden opstelling en het gepeperd stáán voor een eigen positie die haar in alle kringen, of het nu Leidse collega's, studenten of feministisch theologen waren, geliefd maakte.

Kune Biezeveld koos ervoor om haar grote onderzoeksvraag naar betekenisvol spreken over God in verbinding met de leefwereld van vrouwen spanningsvol betrokken te houden op het bijbels getuigenis. Daar zat de volhardende verwachting achter dat de bijbelse traditie zeggingskracht had, ook voor vrouwen. Maar er moest veel wetenschappelijk werk worden verricht om de toegang daartoe (weer) te ontsluiten. Haar onderneming lijkt op die van

postkoloniale kritiek. Niet alleen lieten de bijbelse geschriften de signatuur van historische overwinnaars zien, ook onze theologische hoofden waren patriarchaal bezet, die van protestanten vooral doordat een hoofdstroom van twintigste-eeuwse theologie de bijbelse boodschap had versmald door een eenzijdige perceptie van het geloof van Israël te verheffen tot norm voor alle theologisch spreken. Die norm kon worden samengevat als: de Bevrijder-God tegenover de Kanaänitische vruchtbaarheidsgoden en -godinnen, het profetisch appèl tegenover de cyclus van de natuur. Hier vielen de namen van Barth, Miskotte en de Amsterdamse school. Tegen deze vorm van 'contrastdenken' zette Biezeveld haar beeldenstorm voort.

Thema's als monotheïsme, het beeldverbod, natuur en heidendom kwamen centraal te staan in haar onderzoek. Ze begaf zich buiten het veilige terrein van de dogmatiek op de velden van bijbelse theologie en religiewetenschappen, vooral vergelijkend godsdiensthistorisch onderzoek. Ze moest beslagen ten ijs komen. Het gesprek zou gaan tot op de fundamenteën. Miskotte werd haar uitverkoren 'tegenover'.

Ze had Miskotte persoonlijk gekend, de band was via familielijnen ontstaan. De wereld van het Bijbels ABC leek voorbestemd haar theologisch voorland te worden. In een dispuut met Gerrit de Kruijf in 2003 vertelde ze: 'Toch is dat niet gebeurd. Ik heb altijd enige reserve gevoeld. Ik heb mij niet – zoals vele anderen – overgeleverd aan dit denken. Waarom niet? Ik ben me dat zelf ook gaan afvragen. Speelde mijn Leidse achtergrond hier een rol? Kwam er iets op me af van een gesloten denksysteem? Ik denk dat zoiets heeft meegespeeld. Van meet af aan heb ik aangevoeld: hier wordt iets aangeboden waar je je of aan moet overgeven, of waar je buiten blijft staan. Je kunt niet half met Miskotte meegaan.'⁵

Ze had er moeite mee dat in deze vorm van theologie er stellend (belijgend) knopen werden doorgehakt zonder dat de weg daar naartoe in zijn noodzakelijkheid werd aangetoond. Biezeveld wilde vasthouden aan een onderscheid tussen een 'binnenperspectief' en een 'buitenperspectief'. Religiewetenschappelijke en andere benaderingen moesten volop meedoen aan het gesprek en uiteindelijk ook bijdragen aan de inhoud van de belijdenis, ook als er keuzen moeten worden gemaakt. 'Is het niet ook de taak van de theoloog inzicht te verwerven in de ontwikkeling van het godsbegrip in de wereld van het oude nabije oosten, om van daaruit te gaan verstaan hoe Israël tot het belijden van de ene God JHW is gekomen?'⁶

Hier toont ze zich een Leidse theologe in optima forma. Het spanningsveld van de Duplex Ordo had zij volledig geïntegreerd in haar theologische houding, evenals het 'methodisch agnosticisme', een onpartijdigheid ten opzichte van levensbeschouwelijke posities zolang de

wetenschappelijke integriteit dat vereist. In de dogmatiek, het binnenperspectief, maakte ze ook nog eens onderscheid tussen een binnen- en een buitenperspectief. Naast de bijzondere openbaring moest er ruimte zijn voor algemene openbaring, naast Christus moest ook de schepping in haar eigen spreken worden gehoord. 'Dogmatiek bedrijven betekent naar mijn idee: zelf een denkweg afleggen, binnen het ruimere 'binnenperspectief' van het christelijk geloof.'⁷

Waar toe leidde haar denkweg, inhoudelijk?

Ze analyseert de uitsluitingsmechanismen van monotheïsme als ideologie, en maakt zich sterk voor een inclusief monotheïsme waarin God alle aspecten van de realiteit belichaamt, ook sekse-differentiaties, en intens in relatie staat tot onze dagelijkse levens. ⁸ Dat JHWH naar oude inscripties ooit vereerd is geweest samen met een vrouwelijke partner Asjera geeft te denken, evenals uit Israëlitische bodem opgedolven scherven van godinnenbeeldjes.

De taal voor God moet wel tweerichtingsverkeer blijven.⁹ Deze taal wordt niet alleen gemaakt (geconstrueerd) door mensen maar ook ontvangen. Levende metaforische God-taal opent nieuwe horizonnen en heeft het vermogen om aan te spreken, zowel bevrijdend als kritisch. Biezeveld hecht aan dit iconoclastische, beelden bestormende karakter van God-taal. Er gebeurt iets als de naam van God wordt genoemd. In dit vasthouden aan de transcendente referentie in de taal voor God staat Biezeveld op één lijn met de andere kerkelijke theologen van Leiden. Wij zijn niet alleen subject van deze taal maar ook geadresseerde.

Thema van haar oratie in 2002 is het beeldverbod. ¹⁰ Ze doorbreekt protestantse beeldvorming met betrekking tot het beeldverbod, op verschillende niveaus. Het woord en het beeld zijn tegenover elkaar komen te staan, alsof het ene van God is en het andere een projectie van mensen. Beide echter moeten op een zelfde metaforische manier worden beschouwd, in een spanningsveld van 'is' en 'is niet'. Ook rekent ze op basis van nieuwe onderzoeksgegevens af met de idee dat het godinnenbeeld in het oude oosten altijd zou staan voor vruchtbaarheid en seksualiteit. Het ligt veel gecompliceerder, zoals het leven zelf veel te complex is om in binaire schema's te kunnen worden gevangen.

In haar laatste boek dat geschreven is onder de schaduw van het naderend levenseinde spreekt ze over de ontmoeting met God in het alledaagse. 'Ik wil de ruimte (van de ontmoeting) wat groter maken in het besef dat we het uiteindelijk niet weten.'¹¹

Vrijmoedig begint ze te boetseren. Ze geeft aanzetten voor een nieuwe scheppingstheologie die uit is op een positieve verbinding van de menselijke leefwereld en de natuur met God. Ze vraagt vertrouwen in de diepe intuïties van mensen die onze keurige theologische constructies doorbreken. Gewone mensen doen in hun bestaan allerhande ervaringen op die hen confronteren met de grenzen van het lichaam en het leven, en kunnen in de omgang daarmee kracht putten uit een natuurbeleving of daaraan ontleende symboliek. Met haar eigen ervaring in de paastijd onderstreept ze: 'Laten we niet meer zeggen dat het voorjaar geen taal kan leveren om het diepste te verwoorden en zo zelf in beeldtaal bron van kracht te zijn.'¹²

Meer dan grootse concepten reikt ze doorkijkjes, uitzichten aan - nieuwe manieren van zien, ruimer en anders. Uit haar titels blijkt een voorliefde voor het onaffe: Snippers (radiomeditaties voor IKON in de jaren '90), Splinter (oratie), Scherven (laatste boek). Ze zag het detail dat het licht ving. Ze zag mensen in hun broosheid en veerkracht. Ze pakte het door de traditie weggegoorpene op en bracht het in een nieuw bezielend verband. Ze vergrootte onze collectieve theologische herinnering. Daarin ligt haar blijvende betekenis, voor de kerk en voor de academie.

Samengevat: Wat maakte Kune Biezeveld tot een echte Leidse theologe?

1) Ze voelde zich als een vis in het water in de Duplex Ordo. Ze had een goed begrip voor de grenzen ervan, en kon omgaan met de verschillende rollen. In haar eigen theologiseren had ze zich de spanningsvolle dynamiek ervan vruchtbaar toegeëigend.

2) Als kerkelijk theoloog bracht zij een strijdbaar engagement mee met de pastorale praktijk en de (post)moderne cultuur. Zij paste in de traditie van Leidse kerkelijke hoogleraren als Van Gennep, Berkhof, Ter Schegget, Den Dulk, De Kruijf die onbeschoornd nieuwe wegen gingen en gaan in het theologisch gesprek met de moderne cultuur.

3) Haar insteek bij het genderthema was niet typisch Leids. Dit was háár invulling van 'openstaan voor de tendensen van de cultuur.' Bij haar aantreden als hoogleraar merkte ze droogjes op: 'De Leidse theologische faculteit kan zich niet beroemen op openheid naar het vak vrouwenstudies.' Maar, zo stelde ze, de Duplex Ordo belichaamde tenminste de uitdaging zich van beide kanten (!) op de grenzen en mogelijkheden van de eigen theologie

te laten bevragen.¹³

Die kans heeft ze met beide handen gegrepen. Ze brak een lans voor feministische thema's in onderwijs en onderzoek, en discussieerde mee in het onderzoeksinstituut LISOR waar staats- en kerkelijke docenten samenkwamen. Met de komst van de Protestantse Theologische Universiteit veranderde dat. Er veranderde meer: de kerkelijke hoogleraren maakten voortaan geen deel meer uit van het cortège bij de plechtigheden van de Leidse universiteit. Kune Biezeveld betreurde dat. Niet uit ijdelheid maar omdat het meelopen in de stoet voor haar symboliseerde hoe kerkelijke theologie vitaal betrokken wilde zijn op het geheel van de wetenschappen, zowel voor het ontvangen als het geven van nieuwe impulsen. Zo liep zij altijd mee in de stoet, schalks kijkend van onder haar baret. Zo heeft zij uitgesproken en eigenzinnig een plaats opgeëist als geleerde vrouw in de Leidse theologie.

1 Mirjam de Baar, 'Van een "artikel van weelde" tot beroep. Discussies over de geschiktheid van vrouwen voor de theologiestudie en het predikambt, 1898-1913', in *Honderd jaar vrouwen op de kansel, 1911-2011*, Hilversum: Verloren, 2011, pp. 15-36, p. 17, noot 7. Naam van de eerste studente is mij niet bekend. Wanneer de eerste vrouw zich inschreef in het Kerkelijk Album is mij niet bekend. (nagaan) De eerste vrouwelijke kandidaat die het eerste voorbereidende examen aflegde op grond van het nieuwe reglement op het hulppredikerschap was Lydia Koomans, op 28 mei 1924. (bron: boek kerkelijke examens) Opvallend is voorts het relatief grote aantal vrouwelijke theologen dat in Leiden promoveert. Tussen 1900 en 1970 (tot aan de tweede feministische golf) zijn aan de Nederlandse theologische faculteiten in totaal 18 vrouwen gepromoveerd, daarvan 10 in Leiden, een fraaie score van 55 %. Zie Freda Dröes, 'Vrouwen gepromoveerd in de theologie in Nederland', in *Proeven van Vrouwenstudies Theologie*, deel 1, IIMO Research Publication 25, Utrecht, 1989, pp. 53-112. De Leidse theologiestudentes organiseerden zich al vroeg, in 1925, in een meisjesdispuut Kaap de Goede Hoop. Ze hadden gemeend uit de gemengde disputen te moeten treden 'ter wille van hun zelfstandigheid en hun eigen methode van werken'. Het laat een bepaalde strijdbaarheid zien. In Leiden opgeleide theologes speelden eveneens een prominente rol in de in 1923 opgerichte Kring van Vrouwelijke Predikanten, die zich sterk maakte voor volledige integratie van vrouwen in de beroepsgroep van predikanten. Zie: Marieke Osterman, 'Vrouwelijke predikanten als buitenstaanders (1923-1958)', in *Proeven van Vrouwenstudies Theologie*, Deel III, IIMO Research Publication 36, Utrecht, 1993, pp. 167-206.

2 Kune Biezeveld was de eerste vrouw met een synodale benoeming, maar in de jaren '70 had dr. Ellen

Flesseman-Van Leer aan de Kerkelijke Opleiding al cursussen verzorgd over Kerk en Israël. H. Berkhof schreef over haar dat ze telkens voor universitaire posten werd gepasseerd omdat 'de betrokken instanties meenden dat een "huisvrouw" die niet naar behoren zou kunnen vervullen. Daaraan is te wijten dat ze haar werk geheel "free lance" heeft moeten verrichten.' Zie H. Berkhof, 'Ellen Flesseman-Van Leer – Een theologisch leven', in: H. Berkhof, J.C. Greive, A.H. van den Heuvel, L. Vischer (red.), *Met de Schrift tussen kerk en jodendom. Een keuze uit haar artikelen*. Nijkerk, 1982, 11-24.

3 De Nederlandse Hervormde Kerk vanaf 1795. Haar geschiedenis en theologie in de negentiende en twintigste eeuw. Kampen: Kok, 1974. In het Voorwoord wordt Kune Biezeveld met name bedankt.

4 Uitgegeven bij Baarn: Ten Have, 1996.

5 'Miskotte in de waagschaal. Dispuut tussen Kune Biezeveld en Gerrit de Krijf, 17 september 2003', in: Gerrit de Krijf (red), *Theologie in dispuut*, Zoetermeer: Meinema, 2004, 12-34, p. 13.

6 A.w., p. 21.

7 A.w., p. 16.

8 Kune Biezeveld, 'The Body of God: A Key for Unlocking Male Monotheism?', in: Jonneke Bekkenkamp, Maaïke de Haardt (eds), *Begin with the Body. Corporeality, Religion, and Gender*. Leuven: Peeters, 1998, 183-200.

9 Kune Biezeveld, 'God Language as Two-Way Traffic', in: Kune Biezeveld, Anne Claire Mulder (eds), *Towards a Different Transcendence. Feminist Findings on Subjectivity, Religion and Values*, Bern: Peter Lang, 2001, 301-326.

10 Kune Biezeveld, *De splinter en het beeld. Het beeldverbod in klassieke en feministische theologie. Rede uitgesproken bij het aanvaarden van het ambt van hoogleraar vanwege de Nederlandse Hervormde Kerk op het vakgebied van vrouwenstudies aan de Universiteit Leiden op dinsdag 21 mei 2002*, Universiteit Leiden, 2002.

11 Kune Biezeveld, *Als scherven spreken. Over God in het leven van alledag*, Zoetermeer: Meinema, 2008.

12 A.w., p. 123.

13 'De splinter en het beeld', p. 14.